

'מלמד שלוקחין תמד משהחמיץ'. דוקא משהחמיץ שנגמרה תסיסתו, אבל מקודם לכן אינו חשוב אלא מים [ופוסל את המקוה כמים, כמובא בחולין כה:] (עפ"י רש"י, רמב"ם מע"ש ז,ו; ריטב"א). וגם זה התר הבעלה הוא, הבלעת המים שבו (עפ"י ריטב"א).

'מאן דמתרגם לי בבקר אליבא דבן בג בג מובילנא מאניה אבתריה לבי מסותא'. כלומר אודה לו שהוא גדול ממני בתורה וראוי אני לשמשו ולהוליך כליו אחריו לבית המרחץ [כתלמיד שצריך לו רבו שישמשנו, מותר לו ליכנס עם רבו לבית המרחץ] (תורת חיים כאן ובסנהדרין סב:).

'זאי כתב רחמנא בשכר הוה אמינא מאי שכר דבילה קעילית דפירא הוא'. יש מפרשים דבילה קעילית המעורבת עם המים, שכך רגילים לתקנה, וחשוב הוא מן התמד (עתוס). ויש מפרשים דבילה ממש, שהייתי אומר הואיל ואינה ראויה היטב לאכילה, שמבלבלת הדעת ואין הדרך לאכלה, אין לוקחים אותה בכסף מעשר – קמשמע לן (עריטב"א).

'ריבה ומיעט וריבה – ריבה הכל' פירוש, כך היא המדה בכל מקום. ועתה מפרט והולך לענינו: 'מאי רבי – רבי כל מילי ומאי מיעט – מיעט לר"א ציר, לר' יהודה בן גדיש (בריטב"א מובא: 'בן גרים') מיעט מים ומלח'. לדברי הכל יש לנו למעט ב'ריבוי ומיעוט' דבר אחד בלבד ממה שנתרבה, הדבר הגרוע ביותר, אלא סובר רבי אליעזר שמים ומלח לא היו מעולם בכלל הריבוי שהרי אינם 'פרי' ולא 'אוכל', הלכך בא המיעוט לציר שהוא הדבר הגרוע מכל מה שנתרבה. ורבי יהודה בן גדיש סבר שאף מים ומלח המעורבים ביחד בכלל הריבוי הם, על כן ממעטים אותם ואין ממעטים ציר שיש בו שומן ה'פרי' (עפ"י ריטב"א).

פירוש, לר"א מעצם משמעות הכתוב 'ונתתה בכל אשר תאוו נפשך ואכלת' אין במשמע מים ומלח, אף בלי כל פירוט – שאין אלו בכלל 'אוכל' כמוש"כ הריטב"א. ולר"י בן גדיש מים ומלח המעורבים בכלל 'אוכל' הם, שמלפתים בהם הפת, הלכך בכלל ריבוי הכתוב 'בכל אשר...' הם ונצרכים הם למיעוט.

והנה כתב המגן-אברהם (קצו סק"ו. וכ"פ הגר"ז וח"א) שעשירי ששתה מים מצטרף עם תשעה לזימון, שאף השותה מים יכול לומר 'ברוך שאכלנו', ונסתייע מיו"ד רלח, ב שהנשבע 'שלא לאכול' אסור אף בשתייה שבכלל אכילה היא, ומסתמא אף מים בכלל. ולכאורה י"ל עפ"י הריטב"א שבלשון תורה אין מים בכלל 'אכלת', וא"כ אין אומר עליהם 'ברוך שאכלנו', וכמו שפסק הב"י שם, וכן הכריע המשנ"ב (סקי"ב) שאין מצטרף אלא בשותה שאר משקים מלבד מים. ואמנם הם כתבו משום דלא זייני, אך להאמור יתכן גם שאין המים בכלל 'אכילה'. ואפילו לענין שבועה י"ל שלא נאמר במים שתייה בכלל אכילה, שהרי מקור הדין הוא מ'אכלת' (שבועות כג.) שנאמר בין.

כללים ושיטות בדרשות 'כלל ופרט' ו'ריבוי ומיעוט' – ע' במובא ביוסף דעת נזיר לד-לה, ובסיכומים לסנהדרין מה-מו.

דף כח

'אכל פוטיא...'. להרמב"ם (מאכלות אסורות ב, כג; ספר המצוות שורש ט) שיטה חדשה בענין זה; שלא כשיטת רש"י (ובה"ג רמב"ן בהשגותיו לשהמ"צ שם) הנוקטת שלוקים לפי מנין האזהרות שבתורה [ובלבד שה'לאו' הנוסף אינו בא לשום דרשה אחרת. רמב"ן שם] – סובר הרמב"ם שאין לוקין אלא אחת על כל סוג שריץ,

ומה שלוקה כמה פעמים על שרצים מסוימים, זהו בשרצים המוגדרים גם כשרצי המים וגם כשרצי הארץ וכו'. וכבר האריכו המפרשים בבאור שיטתו.

עוד בענין זה, מספר חיובי המלקות בהכפלת לאוין בדבר אחד – ע' מנחת חינוך (קמ"ב); חדושי מרן רי"ז הלוי (מאכלות אסורות ב, כג); אבי עזרי (קמא סנהדרין י"ד, ב); רביעאה חמץ א, ב; חמישאה כלאים י, יח); ברכת אברהם ודבר שמואל פסחים כד ובמובא ביוסף דעת סנהדרין נד.

'מעריבין בפעופעין ובחלגלוגות ובגודגדניות'. ירקות / עשבים אלו נאכלים כמות שהם, ופעמים שאדם סומך עליהם לסעודה (עריטב"א). וכתב הערוך (גדגדניות', וכ"ה בחכמת שלמה למהרש"ל) שהגודגדניות מין עשב הן שאוכלים הגמלים, ולא יאכלם האדם אלא על ידי הדחק. [ושני מיני גודגדניות יש; אחד פרי עץ ואחד ירק. עפ"י שו"י ברכה או"ח רכה].

משמע שמעריבים בדבר הנאכל ע"י הדחק, וכן משמע להלן כט–ל לענין בשר חי וביצה חיה (כמוש"כ בספר תורת חיים שם, וע"ש ריטב"א). וכן יש להוכיח ממה שאמרו להלן מעריבים בתרדים חיים והיינו סילקא, ובראשונים בשבת (עריטב"א ור"ן ע"ד: ותורי"ד קכח) גבי פרים סילקא' מבואר שאינו נאכל כמות שהוא חי, וע"כ צריך לפרש שנאכל רק ע"י הדחק. וכ"מ בברכות לח: שסלקא חי ברכתו 'שהכל' ושלוק – 'האדמה'.

וע' בספר חדושים ובאורים שצדד בדבר ונשאר ב'צ"ע', שהרי אין מעריבים בחזו בכבל אעפ"י שאוכלים אותו שם [ואמנם בשפ"א כתב שמעריבים אך נראה כן בראשונים, כדלהלן]. וכן רצה להוכיח ממה שאמרו שחשוכי בנים אינם מעריבים בגודגדניות מאחר ואינו רצוי להם [וע"ע בדבריו ל. ד"ה ארנב"י שביצה הגם שאסורה משום בישולי נכרים כי אינה נאכלת כמות שהיא חיה, ראויה לעירוב מפני שאכילתה אינה אלא בשעת הדחק]. וצ"ל שדרגות שונות יש באכילה ע"י הדחק.

'תרגמא אשלא הוקשו לזרע ומרובי בנים. ואיבעית אימא לעולם לחשוכי בנים, דהא חזו למרובי בנים... ואיבעית אימא...'. יתכן ולפי התירוץ הראשון והאחרון, חשוכי בנים אין מעריבים בגודגדניות הואיל ואינם ראויים להם מחמת ריעותא שבעצמם, ואין די במה שלאחרים הם ראויים. ואינו דומה לנוזיר ביין שהדבר מצד עצמו ראוי לו אלא שהאיסור רובץ עליו ומונעו (ריטב"א).

'... הא לבתר דאתא רב לבבל. ובבל הוא רובא דעלמא...?!' בשפת אמת צדד לפרש [דלא כנראה מדברי התוס'] שהקושיא היא ממשמעות דברי רב שמעריבים בו בכל מקום, והלא רק בבבל הוא נאכל. לפירוש זה יוצא שאמנם בבבל אפשר לערב בחזו, רק בכל מקום אחר אי אפשר לערב בו בגלל אכילת בני בבל. ואפשר שכן הדין אפילו כלפי מאכל יחידים, שאותם אנשים שאוכלים אותו יכולים לערב בו, גם אם אינו מאכל לרובא דעלמא. וצ"ע (כן נסתפק בשפ"א).
ואולם בריטב"א מפורש שאין מעריבים בחזו אפילו בבבל, הואיל ומנהגם משונה – בטלה דעתם אצל כל אדם.

(ע"ב) 'קור ניקח בכסף מעשר ואין מטמא טומאת אוכלין. וכפניות נקחות בכסף מעשר ומטמאות טומאת אוכלים'. בתוס' (ד"ה הואיל) מבואר הטעם לחלק, שהקור הריהו כעץ בעלמא אלא שראוי לאכלו על ידי שליקה, משא"כ כפניות יכול למתקן בקל, לכך נחשבות 'אוכל' כבר עתה. והרשב"א כתב: הקור אינו עומד לאכילה ואינו בכלל מכל האכל אשר יאכל. ואינו דומה לכפניות שהן עומדות לאכילה על ידי מיתוק באור, הלכך אפילו עד שלא מתקן מטמאות. ועוד הוסיף הריטב"א, שהקור אם אתה מניחו – מתקשה ואינו ראוי לאכילה כלל, משא"כ הכפניות אם יניחן לא יצאו מתורת אוכל. (וע' חזו"א פ) שצדד

בכוונת התוס' שתיקף החילוק הוא שהקור אינו ניטע על דעת אכילתו, ועל כן אינו מטמא טו"א, משא"כ כפניות שהוא פרי אלא שמחוטר תיקון. וע"ע מהר"ם.

ומכל מקום ניקח הקור מכסף מעשר כיון שקצת אוכלים אותו ו'פרי מפרי' ו'גידולו מן הארץ' הוא. ומרבים זאת מכל אשר תשאלך נפשך כשם שמרבים קושט וחיוס שאינם באים אלא להכשיר המאכל (רשב"א).

'התם בדניסחני'. הרשב"א כתב [עפ"י רש"י ור"ח] שהגירסה היא 'בדניסני' – כלומר באלו של ניסן, שנגמרים אז ולא יתבשלו לעולם בעמידתן באילן, הלכך זהו גמר פריין והכשרן (וכ"כ בעל הערוך ערך 'נסן', הר"ן הריטב"א ותו"ח, ע"ש). ויש גורסים 'בדנסחני' ומפרשים: כפניות חשובות.

צ"ב לענין עירוב מה חילוק יש אם יימשך בישולן על האילן אם לאו, הלא עתה שהן תלושין שניהם ראויים לאכילה במידה שוה. והיה אפשר לומר שאותם שנגמר בישולן בניסן הם סוג שונה וראויים לאכילה יותר מכפניות שלא הגיע זמנן. אולם בריטב"א משמע שכיון שאלו אנשים רגילים ללקטן ולאכלן ואלו לא, הלכך כשממהרים ללקטן קודם זמנן אין כאן גמר פרי והאוכלם בטלה דעתו אצל כל אדם.

ולמסקנא אין כל הכרח לחלק בין כפניות לכפניות לענין עירוב, שאעפ"י שדרכן להאכל י"ל הואיל ומחוטרות תיקון אין מערבים בהן. כן כתב הריטב"א.

זלענין טומאת אוכלין שאני כדאמר רבי יוחנן הואיל וראוי למתקן ע"י האור... והיכא אתמר דרבי יוחנן אהא דתניא שקדים המרים... ולמאן דאמר זה וזה לחיוב למאי חזי? א"ר יוחנן הואיל וראוי למתקן ע"י האור. קשה, הלא רבי יוחנן אמר סברא זו לענין חיוב מעשר בשקדים המרים, א"כ מה טעמו של רבי יהודה הפוטר כפניות ממעשר והרי ראוי למתקן ע"י האור ומשום כך מטמאין טומאת אוכלין?

יש לומר שרבי יהודה סובר כדעת האומר בשקדים המרים 'זה וזה לפטור', ומחלק בין טומאת אוכלין לחיוב מעשר; במעשר צריך להיות דבר הראוי לאכילה מצד עצמו, בדומה ל'דגן תירוש ויצהר', אבל לענין טומאת אוכלין, הואיל ומצניעים אותן למתקן על ידי האור ולאכלן – מטמאות (עפ"י רשב"א).

אעפ"י שבשקדים המרים פוטר רבי יהודה, ולכאורה משמע מסתימת הדברים אפילו מיתקן על ידי האור (ע' גם רמב"ם מעשר א, ט ב, ה), בכפניות דניסחני נקטו בפשיטות שחייב. וצריך לחלק שאלו מיועדות לאכילה ע"י מיתוק, משא"כ שקדים המרים.

ז'לא היא צנון נטעי אינשי אדעתא דפוגלא, דיקלא לא נטעי אינשי אדעתא דקורא'. נתבאר בברכות לו.

'קליא'. יש מפרשים [דלא כפרש"י]: בורית, סבון. וזהו שמקשה 'קליא סלקא דעתך?!' – אלא ירקא דקלא, העשב שנעשה ממנו הבורית, וראוי הוא לאכילה (עפ"י הערוך; רשב"א).

*

'אמר כי נפקי רבנן איקום מקמייהו ואקבל בהו אגרא' –
 'מה שאמרו פ"א דאבות אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס – לכאורה
 'פרס' משמע מזונות עולם הזה, וכמו שאמרו... אך בפסחים (ח סע"א) משהו על מנת שאהיה בן

עולם הבא לעל מנת שיחיה בני, ועיין שם ברש"י ותוס' ברע"ב שזהו שלא לשמה ועל מנת לקבל פרס...

אבל נראה דמכל מקום גם זה כשהכוונה רק לגרמיה, שיהיה בן עולם הבא ושיאריך ימים לעולם הבא ושיהיה לו טוב לעוה"ב, דבזה אין נפקא מינה בין פרס דעולם הזה לדעולם הבא, אבל מה שהוא עיקר עולם הבא דנהנין מזיו השכינה (ברכות יז.), דזהו לאו הנאת גרמיה, ואף בעולם הזה מי שזוכה לכך, והוא השעה אחת דתשובה ומעשים טובים בעולם הזה שיפה מכל העולם הבא (אבות פ"ד). ושכר מצוה מצוה... דזוכין לזה בשכר מצוה לבוא לתשובה ולאהבה ולדביקות – לשכר כזה יש לצפות, ומותר על מנת לקבל פרס כזה. וזהו 'לשמה' גמור, שעושה מאהבה, שרוצה לזכות על ידי זה לאהבת הש"י. ודייקא לקבל פרס לא, ולא לקבל שכר; –

ובברכות (כח סע"א) ועירובין (כח רע"ב) 'איקום מקמייהו ואקבל אגרא'. ובע"ז (יז רע"ב) 'ונכפיי' ליצרא ונקבל אגרא, ואיך אמרו בהדיא על מנת לקבל פרס. ובבבא קמא (מא: כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי שכר על הפרישה. ובסוטה יד.) אמשה רבינו ע"ה, כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, ובמדרש חזית (פ"ה): טיפש אומר מה אני עמל... וחכם אומר לא שכר אני נוטל?! וברפ"ב דאבות: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות, הוי מחשב הפסד מצוה נגד שכרה, ובסוטה (כב.) לא שכר פסיעות יש – והזכירה לשבח בזה, וכן בכמה דוכתי; –

אלא דפרס ושכר תרי מיילי נינהו, ושכר מצוה האמיתי, שהוא שיזכה על ידי זה להיות דבוק בהש"י – זהו עיקר תכלית מכוון כל מעשה המצוות, וזהו עיקר מצותו לעשות על מנת כן, וזהו 'לשם פעלן' – לידבק על ידי זה בו יתברך' (דברי סופרים' לר"צ הכהן מלובלין ד).

וכיו"ב כתב בספר בני יששכר (סיון ה"ד) שהשכר המדובר כאן היינו היראה הבאה בעקבות קימתו בפני החכמים, כמו שנאמר 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלקיך' ע"ש בשם הוזה"ק. וע"ע בספר זכרון זאת – וישב. ויש מפרשים (עפ"ד מהרש"א בסוטה יד), שבמצוה שעדיין לא בא לידי חיוב בה, שפיר דמי לעשותה על מנת לקבל פרס (ע' טעמא דמלתא בדרשות בית ישי לחב).

גם יתכן שלא היה מחויב לעמוד בפני החכמים שהיה גדול מהם או כמותם, ורק משום מידת חסידות עשה כן. או גם יש לומר 'ואקבל אגרא' – כי גם זה רצונו יתברך (עפ"י חדושים ובאורים). וע"ע במובא ביוסף דעת סוטה יד.

עוד על מעשה זה ברבי זירא שהלך לכבוד את החכמים בקימה והזמינו לו מן השמים ינוקא דבי רב – ע' בספר אמת ליעקב ר"פ נשא.

דף כט

'תפוחין'. יש מפרשים תפוחי יער (ע' בראשונים). ויש מפרשים תפוחים רגילים, וסבר רבא שאין מערבים אלא בדבר שסועדים בו ממש או שבא לליפות פת, אבל לא בדבר הבא לקינוח סעודה כתפוחים. והסיקו שמערבים בהם [ועדיפם מכמהים ופטירות שאינם באים אלא באקראי] (עפ"י רשב"א. וכן כיוון לכך הנצי"ב בחדושו לעיל כו.).

ויש אומרים שרבא לא אמר אלא לחדד את תלמידו (עפ"י תוס' כו: ד"ה מאן; או"ז קלא).

וכן מצינו בכמה מקומות שהיה דרכו של רבא לחדד תלמידיו ולבדקם – ע' במצוין ביוסף דעת מנחות צא:

(עפ"י רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב ו,ה). והראב"ד (ו,ג) כתב שעליונו של זב מטמא כלי שטף במגע (ותמה על כך בכס"מ מגמרות ערוכות). יש מי שפירש דבריו רק בעוד עליונו של זב עליו ולא לאחר שפירש, וכדין האדם (עפ"י משך חכמה פר' מצורע טו,כג).

משכב ומושב נעשים 'אב הטומאה' ומטמאים אדם וכלים (ערמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב ו,ו). המושב מטמא אדם לטמא בגדים שעליו בשעה שנוגע או שנושא, ואילו המרכב מטמא אדם אבל לא את הבגדים שעל האדם הנוגע בו אלא של הנושא (תו"כ מצורע פר' זבים ב. וע' כלים א,ג כג,ג).

ב. כלי שהזב נישא עליו ואינו מיוחד למשכב ומושב; רבנו תם אמר שטמא טומאה קלה, לטמא אוכלים ומשקים. ואילו התוס' והרמב"ם (מו"מ ו,ו) והריטב"א נקטו שטהור לגמרי. (וע' בתוספות רעק"א כלים א,ב ובתפארת ישראל 'בועז' שם בברור שיטת רש"י בענין כלים הנושאים את הזב. וע"ע משך חכמה פר' מצורע טו,כד).

דפים כז – כח

מז. אלו דברים ניקחים בכסף מעשר, ומה דין לקיחת דברים אחרים בהבלעה?

ונתתה הכסף בכל אשר תאוה נפשך, בבקר ובצאן וביין ובשכר, ובכל אשר תשאלך נפשך, ואכלת שם... – היינו פרי מפרי כגון עגל ושה הנולדים מאמותיהם, וענבים הבאים מחרצנים – להוציא מים ומלח. **ודבר הנאכל לאדם** – להוציא לקיחת עורות בעלי חיים וכד' (ערש"י).

לדברי רבי אליעזר ורבי יהודה בן גדיש, דגים ניקחים מכסף מעשר שהרי הם 'פרי מפרי' ונאכלים, וכן הדין לציר שיש בו קרבי דגים. אלא שנחלקו האם לוקחים ציר שאין בו קרבי דגים אלא קצת משמנם (ונתתה... ריבה ומיעט וריבה, ריבה כל דבר ומיעט מים ומלח / ציר).

לדעת תנאים בברייתות, אין לוקחים בכסף מעשר אלא 'גידולי קרקע' [ואף גידולי גידולים בכלל, כגון חלב ביצים ודבש. רמב"ם מע"ש ז,ה] – להוציא דגים הגדלים במים ולא בארץ (כלל ופרט וכלל – כעין הפרט משני צדדים; פרי מפרי וגידולי קרקע).

ויש תנא המצריך גם 'ולד ולדות הארץ' – להוציא עופות שנבראו מן הרקק ואינם 'ולדות הארץ' (שסובר 'כללא קמא עיקר' לפיכך צריך שיהא כעין הפרט משלשה צדדים; פרי מפרי וגידולי קרקע וולד ולדות הארץ).

א. עבר ולקח מים ומלח – לא קנה המעשר. וכתב הרמב"ם (מע"ש ז,יד) שיצאו המעות לחולין.

והראב"ד חולק וסובר יחזור דמים למקומם. ואם הלך לו המוכר – יאכל הלוקח כנגד הדמים.

ב. כמהין ופטירות; התוס' (ד"ה לזרע) נקטו שניקחים מכסף מעשר (וכן נקט מהר"י קורקוס). ואילו הרמב"ם (מעשר שני ז,ד) והסמ"ג (עשה קלו) והריטב"א (בד"ה אף כל) כתבו שאינם ניקחים לפי שאין גידוליהם מהארץ (רמב"ם) או שאינם פרי מפרי (ריטב"א). וא"כ הוא הדין לר"א וריב"ח דלית להו 'גידולי קרקע'. וכן אמרו בתורת כהנים (א,ח. ע' בהגר"א שפו סקט"ז).

ג. הלכה כדעת התנאים הדורשים ב'כללים ופרטים' (עתוס' גדה ל סע"א ועוד), הלכך צריך שיהיו פרי מפרי וגידולי קרקע – להוציא דגים (ערמב"ם מע"ש ז,ג). ונוקטים 'כללא בתרא דוקא' הלכך די שיהיו הפרטים שוים בשני צדדים, הלכך עופות ניקחים בכסף מעשר (כן נראה מתוך דברי הריטב"א, וכ"מ לכאורה ברמב"ם שם ז,יב. וכ"כ רבנו חננאל בן שמואל. ויש להעיר שלפי תירוץ אחד בתוס', כמה סוגיות בש"ס נוקטות שכללא קמא דוקא).

- גם דברים שאינם נאכלים, לוקחים אותם בהבלעה עם האוכל שעמהם (ויוצאים לחולין בליקחתם. רש"י. וע' חו"ב); בקר על גב עורו, צאן ע"ג גיזתה, יין על גב קנקנו. וכן תמד משהחמיץ (בן בג בג. דרש כן מיתור הכתוב בבקר ובצאן... ערש"י ותוס').
- משמע בסוגיא שרבי אלעזר ורבי יוסי בר חנינא נחלקו במים ומלח שנתן לתוכם שמן (משמע אפילו השמן מיעוט. וצ"ע. שפ"א), ולקח המים והמלח בהבלעה. ורבי יצחק שנה שלוקחים.
- א. מסתבר שגם לפי התנא הדורש 'כללים ופרטים', לוקחים מים ומלח בהבלעה (עפ"י ריטב"א). וכן פסק הרמב"ם (מעש"ש ז, י). בספר שפת אמת מצדד לפרש שהכל מודים שרשאי ליקח מים ומלח עם שמן שנתן לתוכם, ולא נחלקו החכמים אלא לענין עירוב.
- ב. יש אומרים שעור גיזות ניקחים בהבלעה רק אם לוקח הבהמה בחייה. והריטב"א כתב שמסתבר אפילו לאחר מיתתה התיר כתוב ליקח בריוח, שכן דרך בני אדם לעשות כן לצורך ביתם, ליקח בעין יפה (וכן נראה לשמוע מדברי התוס' ד"ה הוה).
- הרמב"ם השמיט דין צאן ע"ג גיזתה (ע' שפת אמת).
- קנקנים הנמכרים בהבלעה; דוקא במקום שדרכן להימכר סתומות, וממי שאינו תגר, אבל במקום שדרכם להימכר פתוחות, או לקח מן התגר שמדקדק במכירתו – לא יצא הקנקן לחולין (עפ"י רמב"ם מע"ש ח, ב"ג).
- ג. רבנו חננאל מפרש הבעלה זו, שאומר הריני קונה מאצלך השמן לבדו בכך וכך והמים והמלח בחנם. ויש מהאחרונים שכתב שהדמים הם בעד שניהם ואעפ"כ מותר (עפ"י 'תרון האור' מע"ש ג, א). ואכן יש שכתבו שהמעות נתחללו גם על הקנקן ואין יכול למכרו או לפרוע בו חובו ורק לאחר ששתה היין, יצא הקנקן לחולין (עפ"י רש"ס מעשר שני ג, יב. וע' חדושים ובאורים).

דף כח

- מח. א. מה דין הצמחים דלהלן לענין עירוב, טומאת אוכלין, ברכה וליקחתם בכסף מעשר? פפעועים, חלגלוגות וגודגדניות; חזיו; כפניות; כשות; קור הדקל; פול ותרדין.
- ב. מהם כללי הדברים העולים לענין ההלכות השונות?
- א. אמרו בשם רב: מערבים בפפעועים, בחלגלוגות ובגודגדניות (הם מיני עשבים וירקות הראויים לאכילה). ואמרו שלא בכל הגודגדניות דיבר רב כי אלו שהוקשו אינן ראויות לאדם. ואף אלו שלא הוקשו, אינם ראויים לחשוכי בנים (שממעטים את הזרע) מלבד גודגדניות של מדי שהן יפות. ומכל מקום אפילו חשוכי בנים יכולים לערב בגודגדניות הראויות למרובי בנים (כן הוכיחו ב'איבעית אימא' ממשנתנו).
- [עלי בצלים שלא גדלו זרת, הואיל ויש בהם ארס ורעים לאכילה – אין מערבים בו, ואף בדיעבד. עפ"י גמרא להלן כט וברש"י].
- א. הגודגדניות הן מין עשב שאוכלים הגמלים, ולא יאכלם האדם אלא על ידי הדחק (עפ"י חכמת שלמה, ע"ש. עריטב"א שפעמים אדם סומך עליהם לסעודה).
- ב. יתכן ולפי התירושים האחרים בגמרא, חשוכי בנים אסור לערב בגודגדניות הואיל ואין ראויים להם מצד עצמם (ריטב"א).
- ג. ירקות אלו, נראה כיון שהם בגדר 'פרי' ו'אוכל' – מטמאים טומאת אוכלים וניקחים מכסף מעשר (וכמשמעות הגמרא כט. שדבר המתוקן לאכילה, דין עירוב ודין טומאת אוכלין שוה בו). ואולם לענין ברכה, כאשר הם גדלים בר ואינם חשוכים כל כך לפרי, ברכתם 'שהכל' (ע' או"ח רד, א).

חזיו (= שחת של תבואה כשהוא ירק); הסיקו שאין לערב בהן אלא באותו הגדל בגינות (שהכל אוכלים אותם. רש"י). וכן לענין ברכה; ברכתו 'שהכל' (כאותו תינוק שלמד בבית רבו, ולא כסברת רב חסדא) מלבד של גינות שברכתו 'האדמה'. ואף על פי שאוכלים את החזיו בבבל, הולכים אחר רוב המקומות.

א. בשפת אמת צדד לפרש שבאותו מקום שאוכלים אותו – מערבים בו, והנידון בגמרא לא היה אלא כלפי שאר המקומות. ואפשר שהוא הדין אפילו ביחידים בכגון זה. ובתוס' אין משמע כן, וכן מפורש בדברי הריטב"א שאפילו בבבל אין מערבים בחזיו, כיון שהוא מנהג משונה – בטלה דעתם.

ב. בספר תורת חיים פירש שלא כהתוס' והערוך ושאר ראשונים, שמסקנת ההלכה היא [כההוא ינוקא ודלא כרב] שאפילו החזיו של גינות ברכתו 'שהכל', ואף על פי שנוטעים אותו על דעת אכילתו.

ג. מסתבר שכן הדין לענין טומאת אוכלין ולקיהה בכסף מעשר, שאין החזיו 'פרי' ו'אוכל' אלא זה של גינות. וכן לענין מעשר, אמרו בסמוך שהירק של שעורה פטור ממעשר, אבל של גינה מסתבר שחייב.

כפניות (= תמרים רעות שלא בושלו כל צרכם), אין מערבים בהן (שאינן ראויות להאכל בטוב כפי שהן עתה), אבל ניקחות בכסף מעשר ומטמאות טומאת אוכלים – מפני שראוי למתקן על ידי האור (בקל תוס'), ועומדות לכך. רשב"א). ונחלקו חכמים ורבי יהודה האם חייבות במעשר אם לאו (מפני שלא נגמרו). ומבואר בגמרא שכפניות של דקלים זכרים (שאינן נעשות תמרים לעולם, ולוקטים אותן לאכילה), לדברי הכל חייבות במעשר [וכן הדין בפגי תאנה שלא יתבשלו לעולם]. ולפי מה שרצו לתרץ בתחילה משמע שאותן כפניות מערבים בהן.

א. הריטב"א כתב שלפי מסקנת הגמרא אין לומר שמערבים בכפניות אלו, מפני שאינן נאכלות כמות שהן בלא תיקון.

וכפניות שמתקן על ידי האור – ודאי מערבים בהן, שהרי עתה הם ראויים לאכילה לכל (ראב"ד, מובא ברשב"א).

ב. לפי מקצת נוסחאות ישנות, הכפניות אינן ניקחות בכסף מעשר. וטעם הדבר מפני שאין רגילים לאכלן כמות שהן וגם לא נגמר פריין (מובא בריטב"א).

ג. הכפניות, אין מברכים עליהן 'בורא פרי האדמה' (ריטב"א). ובספר תורת חיים כתב שמברכים עליהן 'בורא פרי העץ', שהרי אמר רבי יהודה 'הרי הן כפרי לכל דבריהם' [ואולי גם הריטב"א מודה לכך ולא דיבר אלא כשאוכלן כמות שהן ולא מיתקן. וכך יש להעמיד דברי מהרש"א (בח"א ברכות נו:)] שפגים וכפניות אין מברכים עליהן לפי שאין הגוף נהנה מהן]. וע' באו"ח רב, ב חילוקי דינים שיטות בפירות שלא נגמרו וראויים להאכל על ידי הדחק.

לדברי רב יהודה אמר רב, מערבים בכשות. והסיקו [שלא כסברת רבי זירא] שמברכים עליו 'בורא פרי האדמה' מפני שיונק מהאדמה על ידי הצמח שנטפל אליו.

א. ומסתבר שניקה בכסף מעשר ומטמא טומאת אוכלים, כשם שמערבים בו (וכסברת התוס' (כו ד"ה מאן) שכל שמערבים בו ודאי ניקח בכסף מעשר).

ב. לרש"י (בשבת קלט.) שפירש טעמו של רבי טרפון שהכשות אינו כלאים בכרם מפני שהוא מין אילן, יתכן ולר"ט מברכים עליו 'בורא פרי העץ'. וריעב"ץ שם תמה על כך ופירש טעמו שאינו

לא אילן ולא פרי אדמה מאחר ואין לו שורש בארץ – הלכך ברכתו 'שהכל'. (וע' בספר הישר (תק"ט) שיתכן וטעמו של ר"ט מפני שאינו מאכל).

קור הדקל ניקח בכסף מעשר אבל אינו מטמא טומאת אוכלים (שאינו 'אוכל' מאחר וסופו להקשות ואינו מיועד לאכילה, ומ"מ כיון שראוי הוא עתה לאכילה ויש אוכלים אותו והוא פרי מפרי – ניקח בכסף מעשר (עפ"י תוס', ע' מהר"ם וחזו"א פ. וכתב הרשב"א שנתרבה מ'וכל אשר ישאלך נפשך'). ואם שלקו או טגנו לאכילה – הסיק רבא שמטמא טומאת אוכלין [ואביי רצה לתלות זאת במחלוקת חכמים ורבי יהודה]. לדברי רבי יהודה, הקור הרי הוא כעץ לכל דבריו אלא שניקה בכסף מעשר. ופירש רבא שלדעתו ברכתו 'שהכל' כדברי שמואל, אבל לחכמים ברכתו 'בורא פרי האדמה' כדברי רב יהודה (כפרש"י ורשב"א, אבל ר"ח פירש להפך, שחכמים כשמואל ורבי יהודה כרב יהודה). והסיקו הלכה כשמואל לברך עליו 'שהכל', שאין נוטעים אותו על דעת אכילתו.

לענין חיוב תרומה ומעשר – נראה שפטור מפני שאינו מין 'אוכל'. ומסתבר שאפילו שלקו וטגנו הדין כן [והרי רבי יהודה החשיבו כעץ לכל דבריו, ולא נחלק ת"ק אלא לענין ברכה] (וכן משמע בספר 'חוס' תנאים ואמוראים).

ולענין עירוב, לכאורה נראה שאם אינו מחוסר תיקון – מערבים בו, כשם שניקה בכסף מעשר. וכן יש לדייק קצת מדברי הרשב"א בעבוה"ק ד.

מערבים בפולין חיים לחים (אעפ"י שדרך חשיבות אכילתם היא לאחר בישולם. רשב"א), אבל לא יבשים. מערבים בתרדים חיים, אבל מבושלים למחצה הרי הם קשים ומזיקים לאוכלם. לענין טומאת אוכלין וקיתח מכסף מעשר, גם היבשים דינם כלחים, ורק לענין עירוב צריך שיהיו ראויים לאכילה בפועל עתה (עפ"י תוס' כו ד"ה מאן).

ב. כללים העולים –

לענין עירוב; מוזן המתוקן לאכילה כמות שהוא עתה, ואנשים ברוב המקומות רגילים לאכול לעתים [בפני עצמו או בליפות או בקינוח סעודה] אעפ"י שאינה אכילה חשובה – מערבים בו. בירושלמי משמע שלרבי מאיר אין מערבים בדבר שאינו נאכל בפני עצמו כגון בצלים ושומים (עפ"י ערכי תנאים ואמוראים, ערך 'רב יחיאל').

טומאת אכלים; דבר הנקרא 'אוכל' שרגילים לאכול, ואפילו אינו ראוי לאכילה עתה אלא על ידי תיקון [כגון כפניות] – מטמא טומאת אכלים. ואולם דבר שאינו מיועד לאכילה, גם אם יש שאוכלים אותו בשלב מסוים של גידולו [כגון קור הדקל] – אינו 'אוכל'. ואם עשה בו מעשה לצורך אכילה – מטמא בכל אופן [כגון קור ששלקו וטיגנו].

כל שחייב במעשר מטמא טומאת אוכלין (משנה נדה נ.).

קיתח בכסף מעשר; כל אוכל שהוא 'פרי' וגידולו מן הארץ – ניקח בכסף מעשר ואפילו מחוסר תיקון, ואעפ"י שאינו מיועד לאכילה בדרך כלל [כגון קור].

ברכת 'העץ' או 'האדמה' – ב'פרי' החשוב וראוי לאכילה אצל רוב אנשים, ויונק מן הקרקע, ונוטעים הצמח על דעת אותו פרי (לשמואל).

חיוב מעשרות; גידולי קרקע הנאכלים על ידי רוב בני אדם [להוציא דבר שאוכלים אותו אנשים בודדים בלבד, כגון ירק של שעורה].

אינו ראוי לאכילה אלא על ידי תיקון באור [כגון אגוזים-המרים גדולים] – מחלוקת תנאים. וכן אם לא נגמר פריו וראוי לאכלו על ידי תיקון [כגון כפניות, וכן שקדים המרים קטנים] – מחלוקת תנאים. אבל פרי שאינו מתבשל לעולם – לדברי הכל חייב ע"י תיקון, שזהו גמר פריים [כגון כפניות דקלים זכרים. וצריך לחלק בין זה לשקדים המרים הגדולים].

פירוט דיני השקדים לענין מעשר – בחולין כה.

מט. הזרעים והירק של פול, שעורה, תילתן, שחליים וגרגר, האם חייבים בתרומות ומעשרות?

הפול והשעורה והתילתן; זירען חייב במעשר וירק שלהם פטור, ואפילו זרעם בשביל הירק ולא לצורך הזרעים – בטלה דעתו אצל כל אדם [ומשמע בגמרא שאפילו יש מקום אחד שרגילים לזרעם בשביל הירק, בטלה דעתם].

השחליים והגרגר; זרעם לירק (ולא לזרע, שחשב להשליך הזרע לאשפה או לבהמה וכד'. ע' חו"א מעשרות א,י) – מתעשרים ירק וזרע. זרעם לזרע – מתעשרים זרע וירק. [זרע הגרגר היו שוחקים אותו ומטבילים בו את הצלי (ואפילו להאכל בעינו הוא ראוי. תוס') – לפיכך חייב במעשרות].

פרשו התוס' והרשב"א ועוד: אם זרעם לזרע, הרי הוא העיקר והחשוב, הלכך הולכים בו אחר שלישי גידולו כזרע, אפילו בא לאכול הירק, וגם אין להפריש מן הירק על הזרע שבכלל מן הרע על היפה' הוא. ואם זרעם לירק – דינם כירק לילך אחר שעת לקיטה, ואין לעשר מן הזרע על הירק.

והריטב"א כתב שמסתבר שענין 'רע' ו'יפה' אינו תלוי בדעתו.

דף כט

- ג. א. מהו שיעור עירוב במאכלים ובמשקים השונים?
- ב. האם אכלים שונים מצטרפים לעירוב?

א. שיעור עירוב – מזון שתי סעודות (כדתנן במעילה יז: ובכלים יז,יא). דברים שדרכם להאכל בפני עצמם – כדי לאכלם בפני עצמם בשתי סעודות. דברים שדרכם ללפת בהם מאכלים אחרים – כדי ליפות לשתי סעודות (רב יהודה אמר שמואל). וכן דברים שמקנחים בהם הסעודה – כדי שיעור שרגילים לקנח בהם שתי סעודות (רש"י ועוד); כל מאכל לפי חשיבותו ורגילותו.

[בעירובי תחומין, שיעור 'שתי סעודות' הוא לכל אחד ואחד. ובעירובי חצרות, שיעור זה אמור לכל בני החצר או המבוי בזמן שהם מרובים, אבל למועטים די כגרוגרת לכל אחד ואחד (כדלהלן פ:). ויש אומרים שבמשקים צריך רביעית לכא"א אף במרובים (ראב"ד), והרשב"א לא נקט כן (ע' עבוה"ק בית נתיבות ד, ריטב"א, רמב"ם א,יא. וכ"ה באו"ח שסח ובאה"ל שפו,ז)].

ושיערו חכמים המאכלים השונים; כשות, ירק של 'קליא', פולים לחים – כמלא היד (כדבר יחיאל). חזיו – כאגודת האיכרים (רבה בר טוביה בר יצחק אמר רב). תפוחים (= תפוחי יער. וי"מ תפוחים רגילים) – בקב (רב נחמן). תמרים – לא פחות מקב (רב יוסף, כפירוש התוס'. ואביי דחה ראייתו. אבל דברי רב יוסף קיימים. רשב"א). ביצים חיות – שתים (רנב"י בשם 'סיני'. ל).

לפי מה שמסר גורסק בר דרי בשם רב מנשיא בר שגובלי בשם רב, מערבים בליטרא (= לוג. רש"י) ירק ועשרה אגוזים (י"ג: חמשה), וחמשה אפרסקים ושני רמונים ואתרוג אחד. ולדברי רב יוסף לא אמר זאת רב